

Turisme cultural, desenvolupament local i sostenibilitat al País Valencià

JOSEP MIQUEL SANTACREU SOLER²²⁸

*Doctor en Història Contemporània
Universitat d'Alacant*

Resum

La Comunitat Valenciana té una història rica i antiga. Posseeix nombrosos monuments interessants així com un considerable patrimoni cultural i artístic. Les obres d'art, el patrimoni i la història poden ser una atracció turística important. Aquest article destaca un aspecte significatiu: el turisme cultural és un tresor per a la Comunitat Valenciana.

Paraules clau: turisme cultural, Comunitat Valenciana, patrimoni cultural i artístic.

Abstract

The Valencian Community has got an ancient and rich history. It is in possession of many interesting monuments as well as a great cultural and artistic heritage. Its works of art, its heritage and the history can be a very important touristic attraction. This article highlights a significant issue: the cultural tourism is a treasure for the Valencian Community.

Keywords: the cultural tourism, Valencian Community, cultural and artistic heritage.

La finalitat del meu treball sobre turisme cultural, desenvolupament local i sostenibilitat al País Valencià és posar en valor la seva especificitat i importància potencial des d'una perspectiva qualitativa i crítica amb el posicionament que aquest segment del turisme ha ocupat en els darreres anys en les planificacions governamentals autonòmiques i, quantitativament, en l'oferta turística al país.

El turisme cultural és un producte específic que ha abastat entitat pròpia des de fa poques dècades al món; una forma de turisme i de viatge alternatiu que al País Valencià pot convertir-se en un jaciment fonamental de creació de valor, riquesa, ocupació i cohesió del territori donada la riquesa i antiguitat de la seva història i l'abundància de bens culturals que posseeix, tan els materials i immaterials com els naturals i mixtes. De fet, al País Valencià hi ha cinc declaracions singulars de patrimoni de la humanitat per la UNESCO i dues compartides amb altres territoris que poden ser un reclam de primera magnitud per a un producte turístic internacional i na-

---

²²⁸ jm.santacreu@ua.es i <http://blogs.ua.es/espanacontemporanea/>

cional de masses. Les declaracions singulars són la Llotja de la Seda de València (1996),²²⁹ el Palmeral d'Elx (2000),²³⁰ el Misteri d'Elx (2001),²³¹ el Tribunal de les Aigües (2009)²³² i la festa de la Mare de Déu de la Salut d'Algemés (2011).²³³ Les compartides, l'Art rupestre de l'arc mediterrani de la Península Ibèrica (1998)²³⁴ i la dieta mediterrània de Xipre, Croàcia, Espanya, Grècia, Itàlia, el Marroc i Portugal (2013).²³⁵

Els set béns declarats Patrimoni de la Humanitat que afecten al País Valencià a partir de 1996 solament són la punta del iceberg d'un patrimoni històric, cultural i artístic que els turistes poden descobrir viatjant pels seus municipis i espais rurals, que constitueix un tresor a descobrir. Poden trobar des de les construccions populars més modestes, de forma singular, fins el *skyline* de Benidorm; des de l'art rupestre llevatí amagat en més de 300 abrics situats en barrancs al costat del llit de rius secs fins els espais d'art contemporani dels museus més recents com la Ciutat de les Arts i les Ciències de València; sense oblidar els castells, les esglésies o els edificis civils medievals i de l'Edat Moderna, les rutes dels esdeveniments històrics, fins i tot les tradicions i els bens immaterials reconeguts com a patrimoni de la humanitat igual que les restes materials.²³⁶

La primera definició de turisme cultural va ser la de l'UNESCO en 1976:

«El turisme cultural és aquella forma de turisme que té com a objecte, entre altres finalitats, el coneixement de monuments i llocs historicoartístics. Exerceix un efecte realment positiu sobre aquests en tant que contribueix –per a satisfer la seva finalitat– al seu manteniment i protecció. Esta forma de turisme justifica, de fet, els esforços que el seu manteniment i protecció exigeixen de la comunitat humana, a causa dels beneficis socioculturals i econòmics que comporta per a tota la població implicada»

(Carta de l'ICOMOS adoptada a Brussel·les en 1976).

Aquest concepte de base patrimonial fixat per l'UNESCO en 1976 ha evolucionat al llarg del temps amb uns enfocaments més multidisciplinaris. Els investigadors de la Fundació EIO (Escola d'Organització Industrial) defenen que el turisme cultural es pot considerar com una categoria que, partint del patrimoni i la seva conservació, complementa a altres formes participatives i creatives de la cultura, incloent-hi les que genera el propi viatge, i les relacions amb les comunitats de destí. D'aquesta manera la riquesa de béns patrimonials d'un destí és l'origen d'una oferta i del seu posicionament en turisme cultural, amb la generació d'una gestió de productes, planificació de destins, i la gestació d'uns fluxos de demanda. Presenten així el turisme cultural com una oportunitat i un factor de creixement per a determinades destinacions.²³⁷

El punt neuràlgic del meu treball és l'anàlisi de tres tipus de documents gestats durant

²²⁹ <http://comunitatvalenciana.com/donde-ir/valencia-terra-i-mar/valencia/museo/lonja-de-la-seda>

²³⁰ <http://www.visitelche.com/ecoturismo/documentos/el-palmeral/>

²³¹ <http://www.misteridelx.com/es/>

²³² <http://www.tribunalde lasaguas.org/es/>

²³³ <http://www.algemesi.es/es/page/fiesta-mare-deu-salut>

²³⁴ <http://www.arterupestre.es/>

²³⁵ <http://www.unesco.org/culture/ich/es/RL/la-dieta-mediterranea-00884> i <http://dietamediterranea.com/>

²³⁶ <http://comunitatvalenciana.com/que-hacer/turismo-cultural>

²³⁷ Sobre el concepte de turisme cultural i el seu desenvolupament a Espanya consulteu la publicació de la Fundació EOI: *Turismo cultural. Patrimonio, museos y empleabilidad*, Madrid, Fundación EOI, 2013, en http://www.turismoculturalun.org.ar/pdfs/El_turismo_Cultural_Patrimonio_museos_y_empleabilidad.pdf

els darrers cinc anys amb referències a la cultura i al turisme cultural en l'àmbit del territori valencià. El primer document és el marc legal regulat per la llei 3/1998, de 21 de maig, de Turisme de la Comunitat Valenciana (*Diari Oficial de la Comunitat Valenciana* núm. 3248 de 22.05.1998).²³⁸ Els tres documents següents són el *Plan Estratégico Global del Turismo de la Comunitat Valenciana 2010-2020*, el document base del qual data de febrer de 2010,²³⁹ el *Plan Director del Turismo de Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015*,²⁴⁰ el qual constitueix un document lligat a l'anterior com a desenvolupament d'una vessant del pla estratègic, i el document de l'Observatori Turístic de la Comunitat Valenciana de 2012 titulat *Turismo Cultural en la Comunidad Valenciana*. Tots tres pertanyen al tipus de document generat per la política del govern autonòmic valencià en la matèria.²⁴¹ El tercer grup de documents de treball són els textos de les actes del Primer Congrés Universitat de València-Instituts d'Estudis Comarcals celebrat l'any 2013 i centrat en el tema monogràfic "Turisme cultural, desenvolupament local i sostenibilitat", que ens permeten observar les propostes y reflexions en la matèria dels universitaris i dels estudiosos locals.²⁴²

També he considerat interessant la consulta d'altres documents, als quals no he dedicat una anàlisi específica, però que han sigut útils per a contextualitzar el cas valencià con són el document de productes turístics anomenat *Turismo Cultural de Turistas Extranjeros. Año 2011* de l'Institut de Turisme d'Espanya (www.tourspain.es)²⁴³ i l'article de Julio Grande Ibarra "Análisis de la oferta turística cultural en España".²⁴⁴

1. La Llei 3/1998, de 21 de maig, de Turisme de la Comunitat Valenciana

En la llei de Turisme de la Comunitat Valenciana hi ha nou referències explícites a cultura vinculada a turisme. Les dues primeres estan en el preàmbul, una en la declaració d'intencions i l'altra en els objectius de la llei. Ambdues fan referència a la protecció de l'espai cultural. Segons el text, el sector turístic valencià ha de continuar evolucionant de forma correcta tractant de consolidar els seus destins tradicionals i propiciant el desenvolupament dinàmic i diversificat de nous productes turístics d'acord amb la preservació i conservació dels recursos naturals i del medi ambient i de les exigències de la demanda, «que hui en dia requereixen especialment la protecció de l'espai natural i cultural». Un dels objectius contemplats en el text de la llei és la preservació dels recursos turístics, evitant la seva destrucció o degradació i procurant el seu

---

²³⁸ Llei 3/1998, de 21 de maig, de Turisme de la Comunitat Valenciana (*Diari Oficial de la Comunitat Valenciana* núm. 3248 de 22.05.1998) en http://www.docv.gva.es/portal/ficha_disposicion_pc.jsp?sig=0927/1998&L=1

²³⁹ Plan Estratégico Global del Turismo de la Comunitat Valenciana 2010-2020. Documento base, Febrero 2010, en <http://www.turisme.gva.es/opencms/opencms/turisme/es/files/pdf/planificacion/DocumentoBasePEGTCV.pdf> i Plan Estratégico Global del Turismo de la Comunitat Valenciana 2010-2020. Visiones y ejes estratégicos: documento de síntesis, en http://www.turisme.gva.es/opencms/opencms/turisme/es/files/pdf/otros/Plan_Estratxgico_Global_del_Turismo_de_la_Comunitat_Valenciana_2010-2020.pdf

²⁴⁰ *Plan Director del Turismo de Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015* en http://www.turisme.gva.es/turisme/es/files/pdf/planificacion/Plan_Director_Turismo_Interior.pdf

²⁴¹ *Turismo Cultural en la Comunidad Valenciana, septiembre 2012*, en http://invattur.aimplas.es/ficheros/noticias/117141942Turismo_cultural_CV_2012.pdf

²⁴² Ledo Caballero, Antonio Carlos (coord.): *Turisme cultural, desenvolupament local i sostenibilitat. 1r Congrés Universitat de València-Instituts d'Estudis Comarcals*, València, Universitat de València, Servei de Publicacions, 2013, en <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=551371>

²⁴³ <https://miriadax.net/documents/10347278/10347302/Estudio+de+Producto+de+Turismo+Cultural.pdf>

²⁴⁴ Grande Ibarra, Julio: "Análisis de la oferta turística cultural en España", en *Estudios Turísticos*, n.º 150 (2001), pp. 15-40. En <http://estadisticas.tourspain.es/img-iet/revistas/ret-150-2001-pag15-40-87321.pdf>

correcte aprofitament en totes les modalitats de l'oferta, «en especial respecte als valors culturals, historicoartístics, paisatgístics, urbanístics i mediambientals».

Les tres referències següents estan en el títol I dedicat a l'ordenació de l'activitat turística. Una és la del capítol I sobre serveis, empreses i activitats turístiques, on el punt dos-4 de l'article 3 ("De la prestació dels serveis turístics") diu que una de les activitats que tindran la consideració de prestació de servei turístic, per mitjà de preu, és «la difusió, assessorament i informació sobre recursos i manifestacions històriques, artístiques, culturals o qualssevol altres de caràcter turístic de la Comunitat Valenciana». La segona està en l'article 6 ("Professions turístiques"), el qual diu que són professions turístiques les que tenen com a objecte la prestació de serveis d'assessorament, difusió i informació sobre els recursos i manifestacions històriques, culturals, artístiques o qualssevol altres de caràcter turístic de la Comunitat Valenciana, quan aquestes s'integren dins del producte turístic i per a l'exercici dels quals s'exigeix la corresponent llicència o habilitació. La tercera referència del títol I està en el capítol VII sobre drets i deures en matèria turística, on el punt dos-3 de l'article 18 ("Obligacions") diu que un dels deures de les empreses turístiques és que en les seves actuacions les empreses turístiques respecten «la forma de vida, les manifestacions culturals i les característiques de l'entorn protegint-los» de qualsevol agressió, manipulació o falsejament.

En els capítols II ("De l'activitat d'allotjament turístic"), III ("De l'activitat de restauració"), IV ("De l'activitat de les agències de viatge"), V ("De les empreses turístiques de serveis complementaris") i VI ("De l'activitat i registre de les empreses turístiques") del títol I de la llei no hi ha cap referència explícita més, encara que implícitament podríem fer alguna interpretació relacionada; però la llei no esmenta la cultura en cap d'ells.

En el títol II de la llei, dedicat a la promoció turística de la Comunitat Valenciana hi ha solament una referència. Està en el capítol II referit als objectius, instruments i accions de promoció turística, on el punt dos-b de l'article 22 ("Objectius") diu que un dels objectius fonamentals a aconseguir a través de les línies bàsiques d'actuació regulades en la llei és propiciar el creixement de l'activitat turística des de l'enfocament del desenvolupament sostenible, procurant la satisfacció de les necessitats turístiques dels turistes usuaris a través de les instal·lacions més idònies i del «respecte als valors ecològics i patrimoni cultural».

Les dues referències següents estan en el títol III dedicat al municipi turístic. En el capítol I sobre la definició i tipologia del municipi turístic, l'article 25 ("Concepte de Municipi Turístic") diu que un dels supòsits pels quals els municipis podran aconseguir la consideració de municipi turístic de la Comunitat Valenciana és el d'aquells que reben en un determinat moment de l'any un número significatiu de visitants en relació a la seva població de dret, sense que els mateixos pernocten necessàriament en ells, atrets pels seus atractius naturals, monumentals, socioculturals o per la seva rellevància en algun mercat turístic específic. En el capítol II sobre consideracions generals, l'article 26 ("Directrius generals") diu que tota activitat turística desenvolupada en els municipis que obtinguen la qualificació de turístics atindrà a la salvaguarda del medi ambient i els valors ecològics de la Comunitat Valenciana, i a «la protecció dels valors culturals i tradicionals de la població autòctona».

La darrera i novena referència a cultura en la llei està en el capítol I ("Espais turístics") del títol IV dedicat a les bases per a l'ordenació dels espais turístics. El punt 2 de l'article 37 ("Característiques") contempla els «recursos naturals, patrimonials i culturals» con un dels extrems que faciliten l'homogeneïtat que permet l'execució d'una política turística comuna i uniforme per a tota l'àrea d'un espai turístic reconegut segon la regulació de l'article 36 de la mateixa llei.

2. El Plan Estratégico Global del Turismo de la Comunitat Valenciana 2010-2020, el Plan Director del Turismo de Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015 i Turismo Cultural en la Comunidad Valenciana, 2012

Les referències explícites a cultura vinculada a turisme en el Pla Estratègic Global del Turisme de la Comunitat Valenciana 2010-2020 tenen generalment una visió complementària al turisme de les vacances o estival. Entre les claus de les fortaleeses contemplades en la visió estratègica del pla, s'esmenta la imatge positiva vinculada als esdeveniments culturals pel que fa a la referida a Castelló Costa Azahar²⁴⁵ i, en la referida a la Costa Blanca, parla de la riquesa cultural sense deslligar-la de l'oferta complementària comercial i d'oci.²⁴⁶ No obstant, el Pla contempla 28 programes d'actuació per a fer un territori competitiu en matèria de turisme y considera que la cultura és un producte en desenvolupament en el cicle de vida dels productes turístics valencians per a generar ofertes culturals genuïnes i complementar altres productes.²⁴⁷ En el segon punt de la fulla de ruta dels eixos estratègics referit a la cooperació pública i privada engloba actuacions per a potenciar les relacions entre turisme e indústries creatives. En essència, proposa aprofitar l'existència d'iniciatives en l'àmbit de la creació artística y cultural de cara al turisme.²⁴⁸ En el cinquè punt de la mateixa fulla de ruta referit a la sostenibilitat, la cultura està contemplada com un dels vectors de l'Agenda de Sostenibilitat del Turisme que ha d'implantar la Comunitat Valenciana, encara que per darrere de la gestió mediambiental.²⁴⁹

El *Plan Director del Turismo de Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015* s'emmarca en el Pla Estratègic Global anterior. Un dels objectius específics de l'execució del Pla Director de Turisme Interior és permetre aconseguir salvaguardar el patrimoni natural i cultural per mitjà del seu ús turístic responsable, concretament l'objectiu número 10.²⁵⁰

Pel que fa a la visió estratègica, el pla planteja tres estratègies prioritàries que seran fonamentals en la determinació de les directrius estructurals i de producte, centrades en el territori, el mercat i els productes, on situa el patrimoni y els productes de turisme cultural com a elements tangibles que poden garantir una evolució positiva. De fet, situa el cultural com a producte en desenvolupament en el cicle de vida dels productes turístics d'interior.²⁵¹

En la cinquena directiu estructural del pla, la referida a la sostenibilitat, dona molta importància a consolidar una activitat turística sostenible basada en els valors naturals i patrimonials del territori i a vincular l'activitat turística i el desenvolupament sociocultural de les destinacions com a compromís social de les empreses implicades en el turisme d'interior.²⁵² I en la vuitena, la referida a la promoció i comunicació, proposa el desenvolupament d'accions de màrqueting conjunt amb fundacions de caràcter cultural, de protecció ambiental, de difusió de festes i tradicions i altres de naturalesa anàloga amb incidència en el sector turístic.²⁵³

---

²⁴⁵ *Plan Estratégico Global del Turismo de la Comunitat Valenciana 2010-2020. Visiones y ejes estratégicos: documento de síntesis*, p. 14.

²⁴⁶ *Ibidem*, p.18.

²⁴⁷ *Ibidem*, pp.22 i 24.

²⁴⁸ *Ibidem*, p.40.

²⁴⁹ *Ibidem*, p.53.

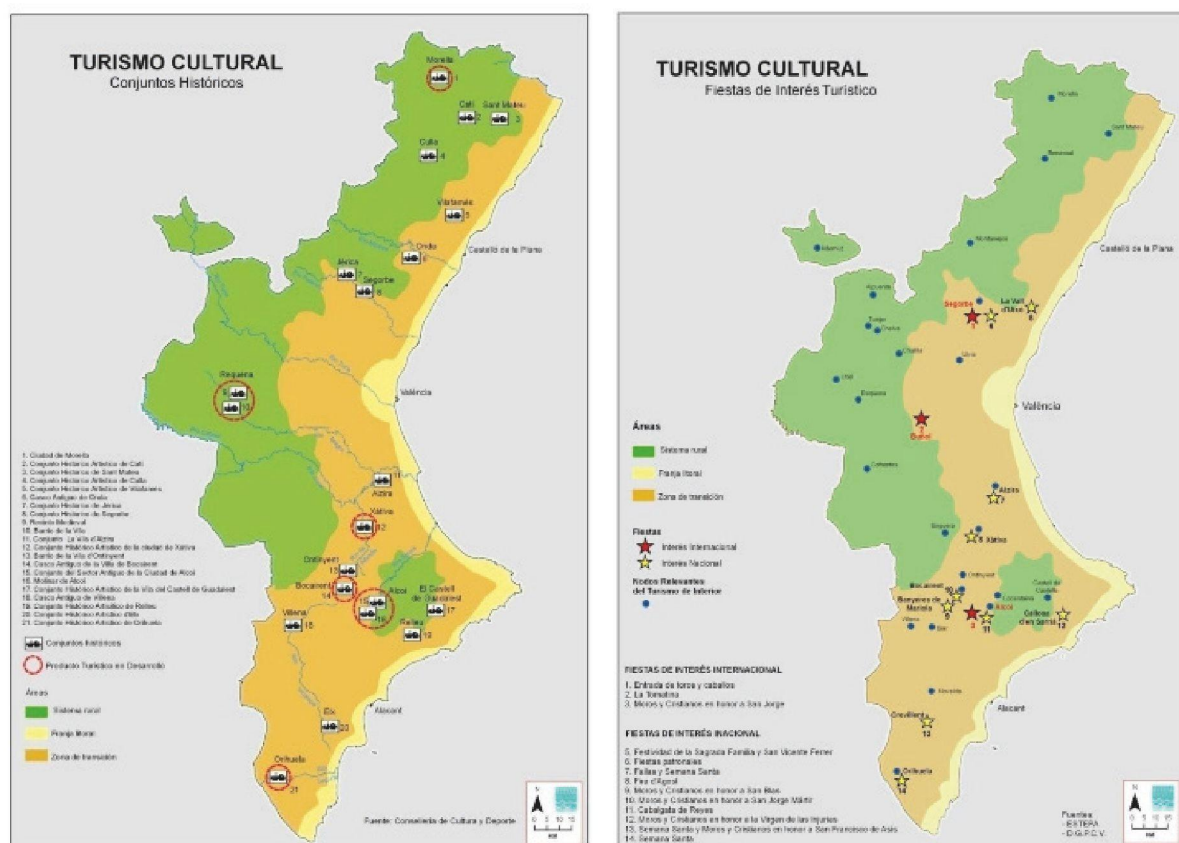
²⁵⁰ *Plan Director del Turismo de Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015*, p. 14.

²⁵¹ *Ibidem*, pp.17-19.

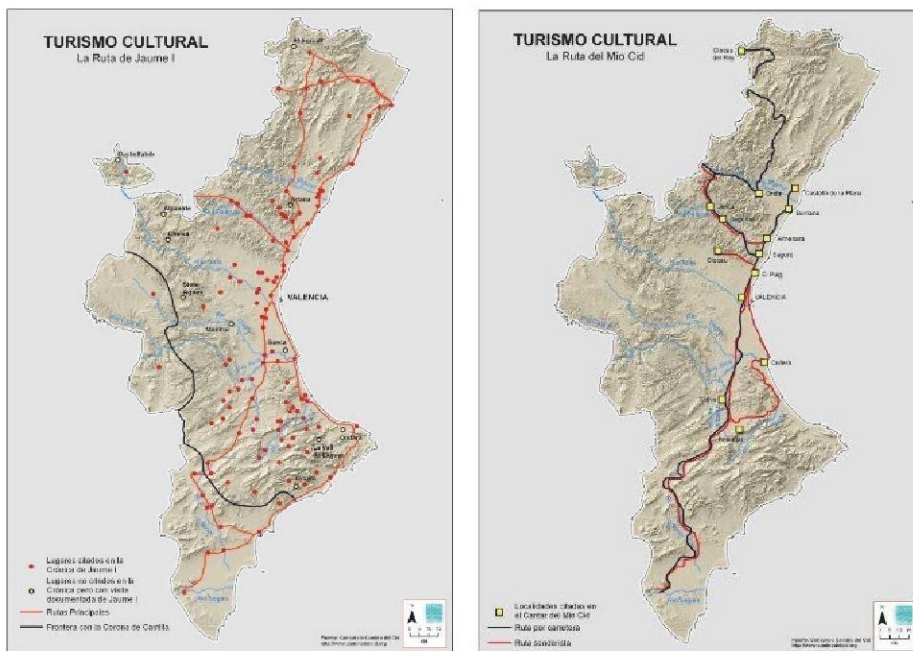
²⁵² *Ibidem*, p.33.

²⁵³ *Ibidem*, p.40.

La part del pla més implicada en el turisme cultural és la quarta directriu per a consolidar productes turístics. Aquesta és la referida concretament al turisme cultural com a objectiu i la concreció dels seus principals espais. El propòsit del pla és augmentar el posicionament del producte cultural de l'interior a través de la cohesió de l'oferta, els recursos i la millora de la seva comunicació i comercialització en les destinacions preferents. Es tracta de posicionar l'interior del País Valencià com a destinació cultural mitjançant ofertes singulars i genuïnes. El pla aporta un mapa amb els conjunts històrics, un altre amb les festes d'interès turístic, dos dedicats cadascun a la ruta de Jaume I i la ruta del Cid i tres més sobre les vies històriques de comunicació: les de l'època romana (III a.C.-V d.C.), les del període andalusí (segles VIII-XIII) i les de l'època medieval (segles XIII-XV), els quals reproduïm a continuació.²⁵⁴

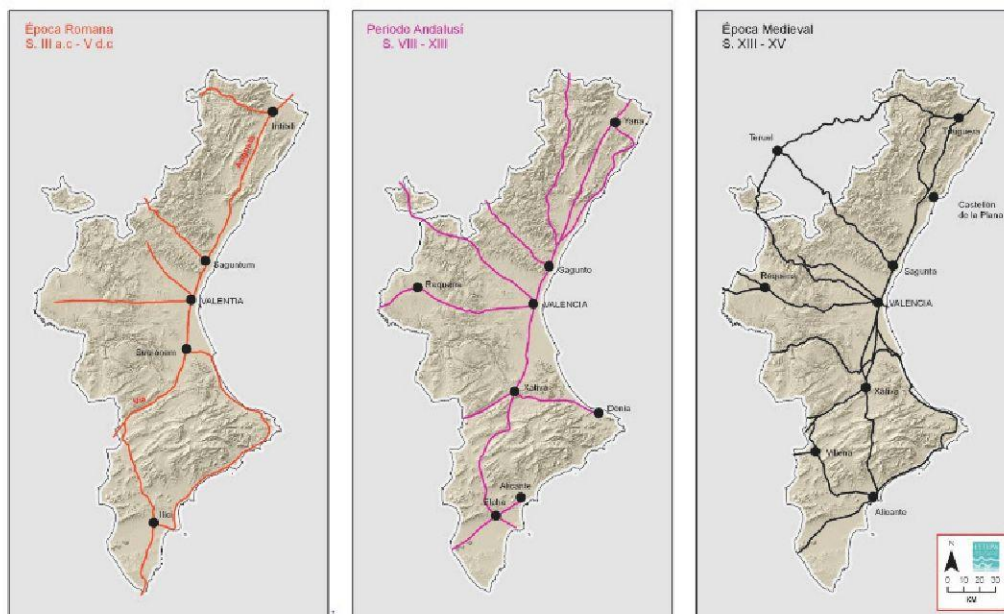

²⁵⁴ *Ibidem*, pp.56-59.

TURISMO CULTURAL

Vías Históricas de Comunicación

El document de l'Observatori Turístic de la Comunitat Valenciana de 2012 centrat monogràficament en el Turisme Cultural considera com a turisme cultural “el flux de persones que es desplacen des del seu lloc de residència per a visitar recursos culturals amb la intenció d'adquirir nova informació i experiències i de satisfer les seves necessitats culturals”. Segons el mateix document, l'atractiu cultural és la segona motivació més important en l'elecció dels europeus d'un lloc de va-

cances, per darrere de la qualitat-preu;²⁵⁵ no obstant, el mateix document deia que la cultura va ser la motivació principal del viatge per al 3,8% dels turistes espanyols que van visitar la Comunitat Valenciana en 2010 i que les activitats culturals van ser les terceres més habituals per als turistes espanyols en la Comunitat, per darrere de les relacionades amb la platja i les compres. En 2011, 8,9 milions de turistes van fer visites culturals durant els seus viatges al País Valencià dels quals 6,5 milions eren residents a Espanya i 2,4 milions a l'estranger. Aproximadament 2,4 milions dels residents a Espanya i 0,6 dels residents a l'estranger van assistir a algun espectacle cultural.²⁵⁶

Presenta productes de turisme cultural basats en elements patrimonials, en rutes, en esdeveniments programats i en l'aprenentatge d'idiomes.²⁵⁷ En relació al turisme idiomàtic, en 2012 hi havia 13 centres privats d'ensenyament d'idiomes al País Valencià associats a l'Associació Mediterrània d'Escoles d'Espanyol de la Comunitat Valenciana i tres universitats receptores d'alumnat ERASMUS.²⁵⁸

Les línies d'impuls al turisme cultural de l'Agència Valenciana del Turisme contemplades en el document abasten quatre àmbits: Primer, la posada en valor de la oferta amb incentius i inversió directa i el programa Pla Millor per a la senyalització, difusió i adequació dels recursos culturals per a l'ús turístic. Segon, el desenvolupament del producte amb un programa anual d'Ajudes d'Assistència Tècnica en Planificació Turística dirigides a entitats municipals per a l'elaboració de documents de planificació i desenvolupament de productes turístics. Tercer, la formació amb cursos en la Xarxa CdT per a guies turístics, viatges de familiarització als recursos culturals dirigits al personal de les oficines de la Xarxa Tourist Info i col·laboració en cursos d'especialització (Postgrau en Turisme Cultural Fundació Canal Blanch) i en l'organització de congressos amb temàtica relacionada amb turisme cultural (Fòrum Internacional de Turisme de Benidorm, Congrés Universitat i Empresa de la Universitat Jaume I de Castelló). I quart, la promoció amb fires, viatges de familiarització i captació de congressos, publicitat dirigida al turista i la generació de continguts i edició de publicacions *offline* i *online* en www.comunitatvalenciana.com i publicacions en paper específiques sobre festes i turisme idiomàtic.²⁵⁹

El document informa que en 2011 la Comunitat Valenciana tenia una oferta de turisme cultural considerable. Hi havia 1.585 Béns d'Interès Cultural (BIC) incoats i declarats, dels quals 856 són monuments, 666 zones arqueològiques, 32 conjunts històrics artístics, 10 zones paleontològiques, 9 béns immaterials, 5 jardins històrics, 4 arxius, dos llocs històrics i un espai etnològic. També deia que havien sigut reconeguts per la UNESCO com a Patrimoni de la Humanitat tres béns materials (Llotja de la Seda a València, l'Art Rupestre de l'Arc Mediterrani i el Palmerar d'Elx) i tres immaterials (La festa de la mare de Déu de la Salut d'Algemesí, Tribunal de les Aigües a València i El Misteri d'Elx). A més a més, el País Valencià també tenia recursos patrimonials d'origen industrial (fàbriques, tallers, museus de la indústria i arqueologia industrial) i empreses en actiu que comercialitzen productes turístics basats en les visites als seus processos de fabricació. La major part estava concentrada en els espais turístics del litoral de Castelló i la Plana Baixa (ceràmica i cítrics), Sagunt (siderúrgia), la Vall d'Albaida (tèxtil i artesania), les Valls d'Alcoi (arqueologia industrial, indústries tèxtil, joguet, paper) i l'Alt i el Mig Vinalopó (activitat agro-industrial, calçat, vi i oli).²⁶⁰

²⁵⁵ *Turismo Cultural en la Comunidad Valenciana, septiembre 2012*, p. 3.

²⁵⁶ *Ibidem*, p.12.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 3.

²⁵⁸ *Ibidem*, p.11.

²⁵⁹ *Ibidem*, p.15.

²⁶⁰ *Ibidem*, p.7.

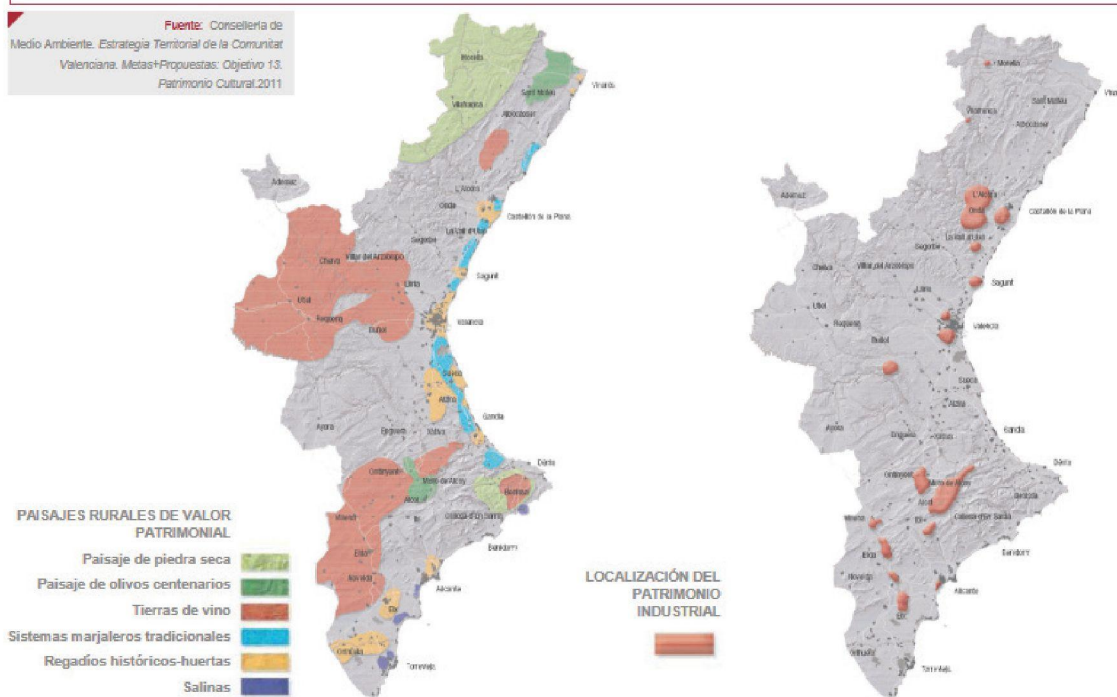

TURISMO CULTURAL EN LA COMUNITAT VALENCIANA

3 – El turismo cultural en la Comunitat Valenciana: oferta

Fuente: Conselleria de Medio Ambiente. Estrategia Territorial de la Comunitat Valenciana. Metas+Propuestas: Objetivo 1.3. Patrimonio Cultural.2011

© Conselleria de Turisme, Cultura i Esport | septiembre 2012

8

També tenia 116 museus i 99 col·leccions museogràfiques. Era la segona autonomia amb més museus i col·leccions comparada amb les altres d'Espanya, per davant d'Andalusia, Catalunya, las Illes Balears o Madrid i solament superada per la de Castella i Lleó. Els més nombrosos al País Valencià són els dedicats a arqueologia amb 49 museus i 20 col·leccions, a l'etnografia i antropologia amb 20 museus i 33 col·leccions, a les belles arts amb 17 museus i 25 col·leccions i a ciència i tecnologia amb 10 museus i 11 col·leccions. Els museus més visitats en 2010 van ser el Museu de les Ciències "Príncep Felipe" de València amb més d'1,7 milions de visitants i l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM) amb 876.545 visitants també de València ciutat.²⁶¹

Segons el mateix document, als municipis valencians es van programar 84 festivals teatrals, 59 musicals i 11 de jazz en 2009 i hi havia declarades 12 festes d'interès turístic internacional, 16 nacional i 15 festes d'interès turístic autonòmic en 2012. Les internacionals eren el Misteri d'Elx, la Processó del Diumenge de Rams d'Elx, les Festes de Moros i Cristians d'Alcoi i de la Vila Joiosa, les Fogueres de Sant Joan en la ciutat d'Alacant, el Certamen Internacional d'Havaneres i Polifonia de Torrevella, la Setmana Santa d'Oriola i de Crevillent, les Falles de València, la Tomatina de Bunyol, la Festa de la Magdalena de Castelló i l'Entrada de Bous i Cavalls de Sogorb. Les festes d'interès turístic nacional eren les festes de Moros i Cristians de Banyeres de Mariola, de Crevillent, de Bocairent i d'Ontinyent, els Bous a la mar de Dénia), els Escacs

²⁶¹ *Ibidem*, p.9.

Vivents de Xàbia, la Cavalcada dels Reis Mags d'Alcoi, la Setmana Santa d'Alzira, de Sagunt i la Setmana Santa Marinera de València, la Fira d'Agost de Xàtiva, les Falles d'Alzira, les Festes patronals en honor de la Mare de Déu d'Ermitana de Peníscola, les Festes de Sant Vicent Ferrer i la Sagrada Família i Santíssim Crist de la Vall d'Uixó, les Festes Patronals de Sogorb i l'Anunci i Sexenni de Morella.²⁶²

En resum, pel que fa al turisme cultural, la visió estratègica del Pla Estratègic Global de Turisme en la Comunitat Valenciana 2010-2020 proposava «Generar ofertes culturals genuïnes i complementar amb altres productes» i una estratègia específica per al turisme idiomàtic, la proposta del qual era «consolidar oferta i captar demanda en mercats internacionals (consolidats i emergents) a través de la prescripció».

El Pla Director de Turisme d'Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015 plantejava la millora del posicionament del turisme cultural a través de la cohesió de l'oferta, els recursos i la millora de la seva comunicació.

I les línies d'impuls al turisme cultural de l'Agència Valenciana del Turisme contemplades en el document de setembre de 2012 abasten quatre àmbits: la posada en valor de la oferta, el desenvolupament del producte, la formació i la promoció, en la qual cal destacar la generació de continguts i edició de publicacions online en www.comunitatvalenciana.com.

3. El Primer Congrés Universitat de València-Instituts d'Estudis Comarcals 2013

La Universitat de València i els Instituts d'Estudis Comarcals del País Valencià van dedicar el seu primer congrés interinstitucional de 2013 al tema titulat "Turisme cultural, desenvolupament local i sostenibilitat". La hipòtesi inicial del congrés va ser que el turisme és una eina poderosa generadora de riquesa i de cohesió social, que possibilita profitosos intercanvis culturals, i estimula l'autoestima i la identitat col·lectiva. Es tracta d'una hipòtesi molt suggeridora en consonància amb la meua aportació. Els objectius concrets dels organitzadors eren crear un espai de reflexió on intercanviar punts de vista, entendre les diverses lògiques involucrades i construir empaties per tal d'enfortir la confiança mútua i magnificar els beneficis que ofereix el turisme cultural. S'hi van desenvolupar tres blocs de treball: Un sobre el territori ("Arqueologia, arquitectura i paisatge"), l'altre sobre el patrimoni cultural ("Cultura i art") i el tercer sobre la gestió local ("Administració pública i gestió").

El textos de les participacions van ser publicats en un volum que recull una cinquantena de comunicacions estructurades en blocs ajustats a les taules de treball del congrés. El text del rector de la Universitat de València, Esteban Morcillo Sánchez, i el Vicerector de Participació i Projecció Territorial, Jorge Hermosilla Pla, van defensar la necessitat d'una reflexió territorial i van emmarcar el congrés sota aquesta iniciativa en la presentació del mateix. Josep Vicent Frechina Falcó, que també representava la Federació d'Instituts d'Estudis Comarcals, va lloar la promoció del patrimoni com a repte i com a oportunitat; Manuel Costa va parlar del paisatge com a recurs turístic i María Dolores Pitarch Garrido, de la cultura com a oportunitat per a un desenvolupament turístic sostenible.

---

²⁶² *Ibidem*, p.10.

En les tres taules temàtiques del congrés desenvolupades després de la presentació es van tractar, per un costat, cassos concrets aplicats a una localitat o comarca i, per un altre, reflexions genèriques que afecten a un conjunt de municipis i territoris.

Pel que fa als cassos concrets, Josep Antoni Ahuir Domínguez es va copupar de la Vila de l'Almadrava als Poblets, Julio Samuel Badenes Almenara de la xarxa hidràulica històrica de El Puig de Santa Maria, Joaquín Bastida Cuairan i Ferran Zurriaga Agustí de l'itinerari geològic de la penya d'Alí Maimó (Olocau), Patricia Calvo Cortés i Mario Dubla del patrimoni industrial del Port de Sagunt, Víctor García Ribes de "Ses Valls de Retrobament", Daniel Gómez Morales i María Cruz Expósito Lillo de rutes guiades per l'Horta de Burjassot, Ricard Huerta dels itineraris culturals i espais identitaris dels mestres de les comarques centrals, José Vicente Pérez Cosín, J. S. Martínez Sanso i Enrique Gandía Alvarez de Cullera, Luis Francisco Castillo Cortés, Carmen López Albert, Rocío Conesa Sánchez, Álvaro Vázquez Esparza, Luis Contreras Badia i María Viana Miedes de El Pontò en el parc natural del Túria, Alicia Negredo Mesegar, Xavier Armengol Díaz, Juan Salvador Monrós, Jesús Tomás Aguirre i Emilio Barba Campos d'una reserva de fauna a Borriana, Ana Maria Reig Ferrer de l'arquitectura industrial a la vora de l'estació de l'Alcúdia de Crespins i Antonio Vizcaíno Estevan, Consuelo Mata Parreño de les jornades de portes obertes de Kelin (Caudete de las Fuentes), Esperanza Alonso Campos va parlar del turisme del vi a Utiel-Requena, Lluna Àrias Cortina i Adrià Martí-Badia de la Ruta Estellés de Burjassot, Teresa Ciges Barberán de la Canal de Navarrés, Estefanía Ferrer del Río i Alberto Ferrer Orts del priorat de Sant Benet de Mahuella a l'Horta Nord, Francisco Jiménez Faubel del carnaval de Villar del Arzobispo, Julio Montagut Marqués de la Asociación Amigos de Serrablo, Fermín Pardo Pardo de l'enoturisme a Requena, David Parra Monserrat, Noelia Rangel López i José Manuel Talens Molla de la ruta teatralitzada pel Moixent medieval, Vicente Manuel Sanz Gómez de la festa de San Gil a Enguera, Miguel Jesús Castillo Gómez i Vicente Manuel Sanz Gómez de l'ecoturisme a Enguera, Ricardo Calvo Palomares, Agustí Ferrer Clarí i Pedro Benedito Carrió del cas d'Alzira (València), Laura Carda Herreros de la comarca de Els Ports, Rosa Conca, Josep Albinyana, Juan Manuel Martínez, Isabel Galiana de la Vall d'Albaida, Jordi Giner Monfort i Carles Simó Noguera de Teulada, Julio David Montagut Carrera, Pau Rausell Köster i Francisco Marco Serrano la experiència de "la luz de las imágenes a partir de Camins d'Art", Danielle Pimentel de Oliveira Santos del cas de Paiporta, Amparo Rodríguez Sambonet i Celia Martínez Estors d'Alpuente, Ana María Sánchez, Rafael Pérez, Manuel Ruescas, Antoni Merelles, Antonio Martínez del Projecte d'Intervenció Comunitària i Desenvolupament Local a Bunyol, José Javier Serrano Lara del grans esdeveniments dinamitzadors turístics de la ciutat de Valencia i Esther Villajos Girona del desenvolupament local a Almussafes.

Pel que fa a les reflexions genèriques que afecten a un conjunt de municipis i territoris, Marina Aparicio Barberán va escriure sobre «un nou paradigma de vida: paisatges i passatges: unes experiències per a decreixer sosteniblement», Antonio José Morales Hernández, Amparo Hurtado Soler, José Cantó Doménech, Luís Roca-Pérez i Carlos Caurín Alonso sobre un model interdisciplinari de desenvolupament local aplicat a l'hort i Joan Baptista Simó Castillo sobre les iniciatives etnobotàniques com a experiències de simbiosis cultura-turisme, Ana María Botella Nicolás es va ocupar de la música de les festes de moros y cristians com a patrimoni cultural valencià, Raúl de Arriba Bueno i Maja Barac Cultura sobre la ramaderia ovina i la vida dels pastors com a patrimoni europeu, Josep Pérez Soriano sobre dones de poble i topophilia, Angel Portolés Górriz sobre "Patrimoni, un projecte de desenvolupament en xarxa al territori al voltant del patrimoni cultural", Esther Solé Martí sobre la importància de la fotografia lliure, Desemparats Ballester Hurtado i Aurora Pedro Bueno sobre la gestió dels recursos culturals per a la política turística a la Comunitat Valenciana i Natalia Quilis Guerola sobre el turisme com a aposta de futur.

Les intervencions que he enumerat no són totes les que hi va haver, però sí les que jo vull destacar del congrés pel tema que tractem aquí. Van participar moltes persones interessades pel desenvolupament turístic del seu municipi amb el turisme cultural com a producte innovador. La quantitat i qualitat dels participants i la diversitat dels cassos locals i comarcals exposats són una prova evident del interès que desperta el turisme cultural al País Valencià i una evidència de la seva potencialitat.

4. Conclusions

La política contemplada en els documents del govern autonòmic analitzats i les propostes de les comunicacions del congrés dels universitaris i estudiosos locals consultades ressalten la potencialitat del turisme per a articular processos d'identificació, valoració, competitivitat, sostenibilitat i difusió del patrimoni cultural valencià. Reivindiquen l'aprofitament i l'ús d'aquells espais, llocs i paisatges que compten amb condicions patrimonials, com a mitjà per al desenvolupament de la indústria turística; és a dir, de la cultura com a motor de creixement econòmic i component fonamental a l'hora de donar valor a les destinacions i competitivitat a la indústria turística. Cerquen fomentar el turisme cultural i incentivar els turistes a conèixer i gaudir dels costums, de la història i del patrimoni material i immaterial del País Valencià.

Assumptes que en el segle passat es consideraven de poc interès, com són la salvaguarda i conservació dels valors i manifestacions que componen el patrimoni material i immaterial propis, la cultura, han passat a ocupar un lloc important en l'agenda dels governs autonòmics i de les agendes dels universitaris i estudiosos locals la darrera dècada. Als uns i als altres els interessa la nova utilitat social de la cultura. Han descobert la seva capacitat de crear nous productes turístics i de generar ocupació, la potencialitat del seu ús per a desenvolupar una cadena productiva entorn de les indústries culturals, d'acord amb un model de desenvolupament econòmic i de cultura local que pugua contribuir a la dinamització de les zones interiors desfavorides del País Valencià; però també a la preservació de la seva identitat i el seu patrimoni cultural.

La majoria de les polítiques públiques i propostes privades estan preocupades per la preservació dels recursos turístics, evitant la seva destrucció o degradació i procurant el seu correcte aprofitament en totes les modalitats, en especial respecte als valors culturals, historicoartístics, paisatgístics, urbanístics i mediambientals. Les polítiques i propostes de desenvolupament del turisme cultural al País Valencià tenen com a objecte la sostenibilitat social i econòmica, l'apropiació social del patrimoni cultural i la participació activa de les poblacions locals. És a dir; a més del coneixement, comprensió i gaudiment responsable, cerquen la preservació i el manteniment de les expressions culturals i naturals: la posada en valor del patrimoni artístic, cultural i històric valencià.

A més a més dels beneficis anteriors, opine que el turisme cultural pot ser també un mecanisme de coneixement i intercanvi intercultural entre els residents i els visitants. La cultura i la identitat dels valencians està cridada a tindre una relació profunda amb el seu desenvolupament econòmic i plantejar un nou diàleg per a la interacció mútua amb la de les altres civilitzacions del planeta en el context de la globalització actual. Per esta raó, i amb l'ànim de vetlar per una activitat econòmica responsable i garant de la protecció del patrimoni cultural valencià, el sector turisme i el sector cultural s'han de vincular a través d'accions coherents i responsables de política de turisme cultural, com a estratègia per a l'enfortiment de les seves relacions mútues, de manera que treballen pel desenvolupament sostenible del patrimoni cultural valencià.

Vull advertir que el panorama no és idíl·lic si atenem les estadístiques que quantifiquen els resultats del turisme cultural. Segons Juan José Prieto Gutiérrez,²⁶³ el turisme cultural va passar de rebre 9,3 milions de persones a Espanya en l'any 2011 a rebre'n 7,1 durant 2014, utilitzant les dades de l'enquesta de despesa turística (*Egatur*). Tot i les polítiques desenvolupades, encara cal seguir treballant. Encara que s'han aprovat plans globals i marcs generals sobre turisme cultural per l'Administració, cal definir línies d'acció per a cada modalitat o motivació del sector turístic. Cal continuar millorant la imatge del patrimoni històric cultural i de la resta de serveis culturals, el treball actiu i conjunt de tots els actors implicats del sector, la comunicació amb els turistes, entre altres tasques, i la comunitat local ha de millorar o articular si cal els processos de gestió de la destinació i estructurar la diversitat de recursos que configuren la seva oferta cultural i patrimonial per a poder tenir augments significatius de la quantitat de turistes amb desitjos de visitar els emplaçaments culturals.

Els governants actuals de la Comunitat Valenciana han creat el Consell de Coordinació Turística regulat pel decret 26/2016, de 4 de març, del Consell, pel qual es fixen les directrius de coordinació de les funcions pròpies de les diputacions provincials d'Alacant, Castelló i València en matèria de turisme. [2016/1630] (Diari Oficial de la Comunitat Valenciana núm. 7736 de 08.03.2016).²⁶⁴ Confiam que el Consell de Coordinació Turística siga útil per a avançar amb el desenvolupament local i la sostenibilitat del turisme cultural al País Valencià.

Bibliografia i webgrafia

Art Rupestre Mediterrani de la Península Ibèrica en <http://www.arterupestre.es/>

DECRET 26/2016, de 4 de març, del Consell, pel qual es fixen les directrius de coordinació de les funcions pròpies de les diputacions provincials d'Alacant, Castelló i València en matèria de turisme. [2016/1630] en http://www.docv.gva.es/datos/2016/03/08/pdf/2016_1630.pdf

Dieta mediterrània en <http://www.unesco.org/culture/ich/es/RL/la-dieta-mediterranea-00884>
i <http://dietamediterranea.com/>

Festa de la Mare de Déu de la Salut (Algemesí) en <http://www.algemesi.es/es/page/fiesta-mare-deu-salut>

Fundació EOI: *Turismo cultural. Patrimonio, museos y empleabilidad*, Madrid, Fundación EOI, 2013, en http://www.turismoculturalun.org.ar/pdfs/El_turismo_Cultural_Patrimonio_museos_y_empleabilidad.pdf

Grande Ibarra, Julio: "Análisis de la oferta turística cultural en España", en *Estudios Turísticos*, n.º 150 (2001), pp. 15-40. En <http://estadisticas.tourspain.es/img-iet/revistas/ret-150-2001-pag15-40-87321.pdf>

---

²⁶³ Prieto Gutiérrez, Juan José: "Turismo español: el caso español", *International Journal of Scientific Management and Tourism*, 2015, Vol. 2, pp 95-114 (http://static.hosteltur.com/web/uploads/2015/09/Turismo_cultural_el_caso_espayol.pdf)

²⁶⁴http://www.docv.gva.es/datos/2016/03/08/pdf/2016_1630.pdf

Instituto de Turismo de España: *Turismo Cultural de Turistas Extranjeros año 2011* en <https://miriadax.net/documents/10347278/10347302/Estudio+de+Producto+de+Turismo+Cultural.pdf>

Ledo Caballero, Antonio Carlos (coord.): *Turisme cultural, desenvolupament local i sostenibilitat: 1r Congrés Universitat de València-Instituts d'Estudis Comarcals*, València, Universitat de València, Servei de Publicacions, 2013, en <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=551371>

Llei 3/1998, de 21 de maig, de Turisme de la Comunitat Valenciana (Diari Oficial de la Comunitat Valenciana núm. 3248 de 22.05.1998) en http://www.docv.gva.es/portal/ficha_disposicion_pc.jsp?sig=0927/1998&L=1

Lonja de la Seda (València) en <http://comunitatvalenciana.com/donde-ir/valencia-terra-i-mar/valencia/museo/lonja-de-la-seda>

Misteri d'Elx en <http://www.misteridelx.com/es/>

Palmeral d'Elx en <http://www.visitelche.com/ecoturismo/documentos/el-palmeral/>

Plan Director del Turismo de Interior de la Comunitat Valenciana 2011-2015 en http://www.turisme.gva.es/turisme/es/files/pdf/planificacion/Plan_Director_Turismo_Interior.pdf

Plan Estratégico Global del Turismo de la Comunitat Valenciana 2010-2020. Documento base, Febrero 2010, en <http://www.turisme.gva.es/opencms/opencms/turisme/es/files/pdf/planificacion/DocumentoBasePEGTCV.pdf>

Plan Estratégico Global del Turismo de la Comunitat Valenciana 2010-2020. Visiones y ejes estratégicos: documento de síntesis, en http://www.turisme.gva.es/opencms/opencms/turisme/es/files/pdf/otros/Plan_Estratxgico_Global_del_Turismo_de_la_Comunitat_Valenciana_2010-2020.pdf

Prieto Gutiérrez, Juan José: "Turismo español: el caso español", *International Journal of Scientific Management and Tourism*, 2015, Vol. 2, pp 95-114 (http://static.hosteltur.com/web/uploads/2015/09/Turismo_cultural_el_caso_espayol.pdf)

Tribunal de les Aigües (València) en <http://www.tribunaldelasaguas.org/es/>

Turisme Cultural. Comunitat Valenciana en <http://comunitatvalenciana.com/que-hacer/turismo-cultural>

Turismo Cultural en la Comunidad Valenciana, septiembre 2012, en http://invattur.aimplas.es/ficheros/noticias/117141942Turismo_cultural_CV_2012.pdf